

УКРАЇНСЬКИЙ ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ XX СТОЛІТТЯ В КОМІКСАХ УКРАЇНСЬКИХ МИТЦІВ-ЕМІГРАНТІВ

Світлана Підпригора

Підпригора С. Український визвольний рух XX століття в коміксах українських митців-емігрантів

Комікси, безперечно, включають не лише культурно-художню, розважальну складові, а й відзеркалюють та осмислюють певні політичні та історичні події. Перші українські комікси були створені митцями-емігрантами Л. Перфецьким (“Україна в боротьбі”, 1953, 1971) та О. Ковалем (“Вбивства з наказу КГБ” (Крилаті, № 5, 1978); “Юність Степана Бандери” (Крилаті, № 3, 1981). Вони ґрунтувалися на історико-документальній основі, оперували історичними фактами, зображали історичних осіб, були максимально серйозними та позбавленими комічної складової. Автори коміксу осмислювали його насамперед як можливість ствердити українську національну ідею та художньо відтворити історичні події.

Комікс “Україна в боротьбі” Л. Перфецького сформований із циклу картин, які ознайомлюють із подіями в Галичині в кінці 1930-1940-х років, зокрема з діяльністю УПА. Тут немає головного героя, а центральним виступає образ України та боротьба за незалежність.

У наступних двох коміксах О. Ковалю “Вбивства з наказу КГБ”, “Юність Степана Бандери” центральною постаттю виступає Степан Бандера та міф про нього, створений у середовищі українських націоналістів. У першому коміксі увагу сконцентровано саме на образі вбивці Бандери — Богдані Сташинському. Він постає інструментом вбивства, а справжніми злочинцями визнано тих, хто віддавав накази. У наступному коміксі, орієнтованому на підліткову аудиторію, поєднуються риси історичного та пригодницького жанрів, адже йдеться про пригоди дев'ятирічного хлопчика Степана. Постать юного Степана Бандери зображено зі свідомими ідеологічними акцентами та лише позитивними рисами, необхідними для керівника, що моделює одномірний художній образ, але з чіткою, несуперечливою ідентифікацією, на яку легко накладається пропаганда національної ідеї.

Отже, у перших українських коміксах синкретично поєднано елементи документального подання подій із їхньою художньою інтерпретацією, сформовано героїчні образи УПА та Степана Бандери, які стають складниками національної ідеї.

Ключові слова: комікс, документальний комікс, медіум, журнал “Крилаті”, історичний міф, ідеологічний образ.

Pidoprygora S. The ukrainian liberation movement of the twentieth century in the comics of ukrainian emigrant artists

Comics undoubtedly include not only cultural, artistic, and entertainment components, but also reflect and comprehend certain political and historical events. The first Ukrainian comics were created by emigrant artists LeonidPerfetskyi ("Ukraine in Struggle", 1953, 1971) and Omelian Koval ("Murders by Order of the KGB" (Krylati, № 5, 1978); "The Youth of Stepan Bandera" (Krylati, № 3, 1981) and were based on historical and documentary sources, used historical facts, depicted historical figures, and were as serious as possible, devoiding a comic component. The authors of the comic understood it primarily as an opportunity to affirm the Ukrainian national idea and to artistically recreate historical events.

The comic strip "Ukraine in Struggle" by L. Perfetskyi is formed from a series of paintings that introduce the events in Galicia in the late 1930s and 1940s, in particular the activities of the URA. There is no protagonist here, and the central image is Ukraine and the struggle for independence.

In the next two comics by O. Koval ("Murders by Order of the KGB" and "The Youth of Stepan Bandera") the central figure is Stepan Bandera and the myth about him created among Ukrainian nationalists. The first comic focuses on the image of Bandera's murderer, Bohdan Stashynskyi. He appears as an instrument of murder, and those who gave the orders are recognized as the real criminals. The next comic book, aimed at a teenage audience, combines features of the historical and adventure genres, as it tells about the adventures of a nine-year-old boy, Stepan. The figure of young S. Bandera is depicted with conscious ideological accents and only positive features necessary for a leader that model a one-dimensional artistic image, but with a clear, consistent identification that can be easily superimposed on the propaganda of the national idea.

Thus, the first Ukrainian comics syncretized elements of documentary presentation of events with their artistic interpretation, and formed heroic images of the URA and S. Bandera, that became components of the national idea.

Keywords: comic book, documentary comic book, medium, "Krylati" magazine, historical myth, ideological image.

Комікс є феноменом культури ХХ ст., який за всієї позірної примітивності вартий пильної уваги як індикатор настроїв і смаків суспільства. Потенціал коміксу та його вплив на масову свідомість став зрозумілим ще на початку ХХ ст., коли за простою формою розміщувався потужний зміст, а комікси почали віддзеркалювати певну політичну подію, проектувати бажану поведінку в суспільстві, закликати до конкретних дій. Комікси дуже чутливі до різноманітних культурних, політичних, економічних процесів, що відбуваються в країні та характеризуються швидкою реакцією на резонансні події, однією з яких є війна.

Візуальні образи та їх взаємозв'язок зі словом перебували у фокусі наукового інтересу ще задовго до того, як візуальні медіа стали настільки популярними, як сьогодні (наприклад, у працях Р. Барта, У. Еко, Ч. Пірса, Е. Пановські, У. Дж. Мітчела). Як візуальні медіа

комікси та графічні романи стали предметом наукового інтересу у другій половині ХХ ст. Розуміння та осмислення комікс-культури та її значення починається з відомих робіт С.МакКлауда [10] та В.Ейснера [8]. На початку ХХІ ст. у США та Європі з'явилася велика кількість монографій і статей, присвячених різним підходам до аналізу та класифікації коміксів, а також дослідженню зв'язку коміксів із реальністю (А. D. Andrew, "Comix Poetic", 2007; J. Beatens, Н. Frey, "The Graphic Novel", 2015; J. F. Dittmar, "Comic Analysis", 2008).

В Україні також проводять дослідження вітчизняної коміксової культури та її взаємозв'язку з європейською (Д. Кеба, Б. Філоненко, О. Колесник, О. Гудошник та ін.). Мій внесок у вивчення коміксів в Україні включає наукові статті та два розділи дисертації ("Мистецтво коміксу в українському контексті"; "Графічний роман "Діра" С. Захарова: інтермедіальна проекція" [6]). Варто зазначити, що ряд дослідників, наприклад, Р. Копорецька та В. Корбода [9], наполягають на вживанні спеціального терміну щодо українських мальованих історій, щоб акцентувати на їхній питомо українській національній специфіці: "мальюписи", "мальви" як аналог банд-десіне (франко-бельгійський комікс), манги (японський комікс). У цьому дослідженні ми схиляємось до використання терміну "комікс", що може вживатися паралельно до поняття "мальюпис". Комікс, на нашу думку, є складним синтетичним видом мистецтва, що ґрунтується на медіакомбінації вербальних і невербальних компонентів та набуває національних рис, інтегруючись у мистецтво певного суспільства, зокрема — українського.

Метою статті є дослідження перших українських коміксів, створених митцями-емігрантами. Знаково, що вже перші українські комікси залучали документальну складову, ставлячи в центр оповіді події української історії, життя українських історичних діячів; осмислювали досвід боротьби за незалежність України.

Перші українські комікси були створені митцями-емігрантами Л. Перфецьким ("Україна в боротьбі", 1953, 1971) та О. Ковалем ("Вбивства з наказу КГБ" (Крилаті, № 5, 1978); "Юність Степана Бандери" (Крилаті, № 3, 1981). Зазначимо, що в культурно-історичний контекст материкової України комікси ввійшли на початку ХХІ ст. завдяки перевиданню. Так, передрук коміксу "Україна в боротьбі" (2009) присвятили 100-літтю з дня народження командира УПА Тараса Чупринки-Романа Шухевича та 65-й річниці з дня створення УПА. Комікси про Степана Бандеру (2008) приурочили до його ювілеїв 2009 р. — 100 років із дня народження (1 січня 2009 р.) та 50 років із дня смерті (15 жовтня 1959 р.). Також у 2009 р. вони були опубліковані

під однією обкладинкою [3].

Чому ж Л.Перфецький та О.Коваль звернулися до формату коміксу, осмислюючи боротьбу за незалежність України в ХХ ст.? Імовірно, перебуваючи за межами України, вони бачили, наскільки популярні комікси серед дітей, як ними захоплюється молодь, а тому усвідомлювали їхній потенціал. Причому митці не ставили за мету зробити продукт, здатний конкурувати з супергеройськими, пригодницькими й іншими жанровими різновидами розважального коміксу, які саме активно розвивалися в Америці та Європі. “З самого початку вони були не “оповіданнями в картинках” для дітей, а повноцінним культурно-інформаційним медіумом” [11] із потужною документальною складовою.

Перші українські комікси ґрунтувалися на історико-документальній основі, оперували історичними фактами, зображали історичних осіб, були максимально серйозними та позбавленими комічної складової. Це була оригінальна спроба створити своєрідний мальований підручник з історії України. Завданням коміксу було 1) навчити актуальній історії України, 2) сформуванню активну патріотичну позицію та ствердити національну ідентичність в іншомовному оточенні, 3) популяризувати українську історію та культуру серед емігрантів. Комікс осмислювали насамперед як можливість ствердити українську національну ідею та художньо відтворити історичні події, поєднавши художній і документальний наративи.

Комікси Л. Перфецького й О. Коваля вийшли окремими випусками в журналі українського юнацтва “Крилаті”, який публікували зусиллями Спілки української молоді з 1963 р. У своїй концепції журнал спирався на виховні ідеали Спілки: любов до Бога та України; мав на меті не лише розважати та навчати, але й формувати українську ідентичність молоді, що виростала за межами України; “допомогти у вихованні юного українця — європейського, обізнаного та творчого, самодостатнього, гордого за те, що він є частинкою великої української нації” [2]. На сторінках журналу розміщувалися історичні довідки про українських героїв визвольної боротьби, історії життя українців за кордоном, творчість письменників-емігрантів. Журнал пропагував українську національну ідею та протиставляв свій підхід до подання матеріалів “советсько-московському”. Чітко виявляється ідейна позиція редакції журналу у статті “Московські комуністи і наша спілка”, що є своєрідною відповіддю на сатиричний вірш та ілюстрацію до нього в радянському журналі “Україна”. У вірші натякається, що українська молодь за межами України асимілюється, втрачає

українськість і вже не становить небезпеки для комуністичної системи, на що редакція журналу відповідає: *За кордоном виростає українська молодь, яка піде по світі, і в бюрах, і в вищих школах, і в лавах різних армій, і за станком, і за письменницьким столом — буде розповідати світові про поневолену Москвою Україну і інші країни, буде змагатися за здійснення ідеалів Івана Мазепи, Пилипа Орлика, Симона Петлюри, провідників ОУН, Євгена Коновальця, Степана Бандери, за встановлення на Україні тризуба* (4, с.17).

Історичний міф УПА в коміксі “Україна в боротьбі” Л. Перфецького

Серія чорно-білих малюнків “Україна в боротьбі” художника-баталіста Л. Перфецького з’явилася вперше в коміксовому форматі 1953 р. на сторінках газети “Америка” (Філадельфія, США). Комікс був передрукований 1971 р. у журналі “Крилаті”. Л. Перфецький мистецьку освіту отримав, навчаючись у школі О. Новаківського (Львів), Краківській академії мистецтв, майстерні художника А. Лота (Париж). Сюжети картин брав із власного військового досвіду перебування у складі Української армії (1917-1921). За часів Другої світової війни вже в поважному віці став художником-кореспондентом дивізії “Галичина”, тоді ж дізнався про Українську повстанську армію та захопився простими людьми, які йшли до УПА, щоб захищати національні інтереси України.

Комікс “Україна в боротьбі” — це приклад документального коміксу, що сформований із циклу картин, які автор створював на основі власного досвіду очевидця. Малюнки коміксу об’єднані темою збройного опору українців багатьом ворожим на той час силам (поляки, мадяри, румуни, росіяни). Тут немає головного героя, який долає небезпеки та переживає неймовірні пригоди, а центральним виступає образ України та боротьба за незалежність, відсутні традиційні словесні бульбашки, у яких подають репліки персонажів, натомість під кожним малюнком-кадром іде діалог або коментар автора щодо змальованого. Такий комікс, маючи історико-документальну основу та репортажність як стильові складові, насамперед знайомить читача з історичними подіями, перетворюючи його на очевидця. Твір демонструє чітку ідеологічну позицію підтримки України в боротьбі, справедливості дій Української повстанської армії, формує позитивний образ воїнів УПА. Комікс фактично стає відповіддю на міфи радянських окупантів про воїнів УПА як злочинців, які мали викликати негатив у цивільного населення, і як наслідок — припинення підтримки місцевими жителями

визвольного руху. На сторінках коміксу формується національний історичний міф воїнів УПА як справедливих захисників, християн, простих людей, що змушені були взяти зброю, керуючись любов'ю до України та сподіваючись на підтримку Бога у своїй боротьбі.

У коміксі подається своєрідний калейдоскоп того, що відбувалося в Західній Україні з червня 1941 р.: захоплення Львова радянськими військами, виселення до Сибіру українців, запровадження колгоспів, розстріл в'язнів енкаведистами під час відступу радянської армії, військові злочини проти мирних жителів, прихід до Львова німців, арешт німцями українського уряду, військові операції УПА, примусові вибори на захоплених Радянським Союзом територіях (голосування за комуністичну партію і Сталіна), діяльність ОУН, підтримка УПА корінним населенням. Автор вводить у канву оповіді історичних осіб, акцентуючи на відомих фактах з їхнього життя: допомога митрополита А. Шептицького євреям, ув'язнення митрополита Й. Сліпого, розстріл О. Теліги, М. Лемика, ліквідація повстанцями радянського генерала Ватутіна.

Л. Перфецький свідомо формує на вербальному та візуальному рівнях антитетичні моделі світів — українського та ворожого (переважно “советського”). Представники українського світу: *сміливі українські розвідники; наші вояки, які йдуть стрункими рядами, з піснею на устах, у бій за улюблену свою Батьківщину* (5, с.11); *невинний український народ, християни (коли до якогось села заходив відділ УПА, то селяни дуже раділи, бо могли спокійно йти до церкви* (5, с.19)); *спадкоємці витязів минулого (відпочиваючи в лісових хащах, друзі бачили в своїх снах славні бої українських військ різних епох* (5, с. 32)). Ворожий світ — жорстокий, підлий, руйнівний, антихристиянський. Серед ворогів, яким доводилося протистояти УПА, вирізняються “більшовики” як представники “советського” світу, носії ворожої антиукраїнської ідеології — це агенти-провокатори, “московські душоуби”, “обдерті”, “дикі московські орди червоноармійців, які несли з собою руйну, страх і смерть”.

Комікс виконаний в експресіоністичній манері. Автор часто звертається до зображення масових сцен, насичуючи малюнок багатьма персонажами. Причому часто робить акцент на показі певної емоції на одному обличчі (страх, сум, розпач, хоробрість тощо). Емоції на обличчях інших персонажів подаються менш чітко, більш вгадувано. У карикатурному стилі зображено ворогів, наприклад, — це люди, присутні на зустрічі більшовиків із місцевими комуністами в 1941 р. у Львові. Образи комуністів змальовані з використання

нечітких ліній, викривлених, спотворених облич, що контрастують із реалістично зображеними представниками української армії. Присутній і обов'язковий атрибут зустрічі — це плакат із російськомовним написом “С пламенным приветом”. Комуністи характеризуються “клоунами”, і загалом розмова очевидців, яку автор подає за кадром, актуальна і зараз, хіба що “советські” варто змінити на “російські”: *Сусіде, Ви чули новину? Советські війська йдуть нас “визволяти”* (5, с. 1). Слово “визволяти” подано в лапках, оскільки ні про яке визволення не йшлося ні тоді, ні зараз. Це акт захоплення та поневолення. Наступний вербальний ряд також підкреслює незмінну імперську риторику завойовників: А московський агітатор кричить: — Таварищі! Тепер ви заживете під опікою старшого “російського брата” (5, с. 2). Як бачимо, росіяни, московити, більшовики, комуністи в авторській ідеологічній концепції складають одне ідейне ядро, вороже до національного українського світу.

Л. Перфецький створив комікс 1953 р., коли ще УПА боролася за Україну, тому твір завершується малюнком, що має проєктувати майбутню перемогу — воїни УПА з високо піднятим прапором із тризубом біля танку на тлі собору й авторським коментарем: *З Його допомогою і з ласки Пречистої Диви Марії українське військо здобуде славу і незалежність України* (5, с. 33).

Загалом Л. Перфецький, започаткувавши український комікс як явище, фактично став “батьком українського коміксу” й у форматі цього жанру здійснив спробу осмислення боротьби Української повстанської армії. Так 23 лютого 2021 р. відзначали 120-ліття Л. Перфецького, а річниця його народження була внесена до державного переліку пам'ятних дат. Тоді ж була й спроба започаткувати святкування Дня українського коміксу саме 23 лютого.

Смерть Степана Бандери в коміксі “Вбивства з наказу КГБ” О. Коваля

Якщо комікс “Україна в боротьбі” формував історичний міф УПА як героїчного чину на протигагу радянському, то в наступних двох коміксах О. Коваля “Вбивства з наказу КГБ”, “Юність Степана Бандери” центральною постаттю виступає Степан Бандера та міф про нього, створений у середовищі українських націоналістів. У 2009 р. під час презентації перевиданих коміксів про Степана Бандеру організатори заходу підкреслювали, що важливо, аби молодь сприймала “Бандеру як героя та борця за волю України, а не як “колаборанта” і “зрадника”, що “українцям давно пора переосмислити значення постагі Бандери

для здобуття незалежності України, позбутися нав'язуваних спочатку радянською, а нині — російською пропагандою негативних штампів про нього” [7]. “В час, коли проти України знову, — зазначив керівник Української інформаційної служби А. Левус, — ведеться підривна діяльність з боку Кремля, ім'я Бандери має знову стати символом спротиву і непокори різного роду імперіалістам” [7].

Образ Степана Бандери як міфологізованої історичної постаті й зараз активно функціонує в культурно-політичному дискурсі. “Батько наш Бандера, Україна — мати” — такий флешмоб виконання перших рядків повстанської пісні пройшов у соціальних мережах “Тік-Ток” і “Фейсбук” в Україні восени 2021 р. Образ Бандери тут є ідеологічною конструкцією, що демонструє звільнення від російсько-радянських ідеологічних штампів, усвідомлення власної української ідентичності й готовності захищати інтереси України. Загалом міфологізований образ Бандери завжди існував в антагоністичних пропагандистських дискурсах: українському (національному) та радянському, а в сучасності — російському. У російських ЗМІ С. Бандера “постає символом затятої, параноїдальної “антиросійськості”, складовою “непривабливого” образу України, її окремих регіонів та політичних сил” [1].

З оголошення “звільнення” України від націоналістів-“бандерівців” почалася так звана “спецоперація”, а в соціальних мережах з'явився ряд погроз, адресованих Степанові Бандері як живій людині. У відповідь на це вийшло відео зі Степаном Бандерою, де за допомогою програми “оживили” його фотографію та зробили анімацію. Як бачимо, відбувається певне оновлення міфу Бандери, що існував ще за його життя та стверджувався у другій половині ХХ ст., зокрема і в українських коміксах.

О. Коваль — член ОУН з 1938 р. — очолював Спілку української молоді (1951–1963), упродовж 20 років був керівником “Центральної виховної ради” СУМ. У 1963 р. саме він заснував журнал “Крилаті” й довгий час був його редактором, підбираючи матеріали в такий спосіб, щоб доносити до молодого покоління ідеї українства, виховувати патріотів України. Після успіху коміксу Л. Перфецького “Україна в боротьбі” він взявся розвивати цей напрям, вбачаючи в коміксах потужний виховний інструмент.

До створення двох коміксів долучився художник із Бельгії за псевдонімом Нептун (наразі не вдалося встановити його справжнє прізвище), оформивши твори у стилістиці чорно-білого реалістичного бельгійського коміксу (фр. *bandedessinée*). О. Коваль

прописав сюжетні лінії та сценарії творів, поєднавши художній, публіцистичний, документальний наративи, своєрідно опрацювавши жанри розважального шпигунського коміксу, психологічного трилеру (“Вбивства з наказу КГБ”) і підліткового пригодницького коміксу (“Юність Степана Бандери”), які були популярними в Європі. Зазначимо, що ці комікси мають вагому документальну основу, що дає підстави відносити їх також до масиву *documentarycomics*.

Сюжет коміксу “Вбивства з наказу КГБ. Розповідь в малюнках” ґрунтується на реальній історії про підготовку та реалізацію замаху на життя Степана Бандери 1959 р. Виконавець замовного вбивства — українець, агент КГБ Богдан Сташинський, який 1961 р. за підтримки дружини Інге виїхав до Західного Берліну та здався місцевій поліції, визнавши свою провину у скоєнні двох вбивств, за що був засуджений до восьми років ув’язнення.

У коміксі увагу сконцентровано саме на образі Богдана Сташинського та на його вчинку, що зовсім не передбачався радянськими спецслужбами: він сам здався німецьким правоохоронцям і розповів про злочини КДБ. Через розміщення у філактерах його роздумів, сумнівів, коментарів щодо наказів, які йому віддають, зроблено спробу подати психологічний портрет вбивці. Сташинський постає інструментом вбивства, а справжніми злочинцями визнано тих, хто віддавав накази (товариш Сергей, голова КДБ О. Шелепін), керівництво Радянського Союзу.

Виконавши перше завдання (своєрідна підготовка перед вбивством Бандери), — вбивство Лева Ребара, який редагував журнал “Український Самостійник” — Сташинський характеризується як *найкращий учень шпигунських шкіл, переконаний комуніст*. Він зневажає Ребара як зрадника, життя якого мерзенне. Скоївши злочин спеціально розробленою зброєю (смертельний газ), яка мала видати вбивство за серцевий напад, він починає сумніватися в доречності таких методів боротьби з *українськими буржуазними націоналістами: Сташинського охопив неспокій, бо щойно тепер він відчув себе дійсним вбивцею, кровожерливим звіром* (3, с. 9).

Детально сплановуючи напад на Бандеру, Сташинський спершу не зміг здійснити замах, бо *нерви відмовили, навіть його вбивати?*. І вже виконавши наказ, він подумки знову називає себе “вбивцею”, замислюється, *чи може бути вбивство ідеологічним аргументом*, а отримавши нагороду, означає її для себе як нагороду *за підле вбивство* (3, с. 21). Окремаслений момент подається крупним планом, кадр займає всю сторінку, підкреслюючи значущість і трагічність події.

Далі Старшинський іронічно підмічає фальсифікацію інформації, коли чує по радіо, що Бандера загинув від рук *німецьких спільників — гітлерівських агентів* (3, с. 20). Агент переживає докори сумління, страх за власне існування, якими ділиться з Інгою, і доходить висновку: *На заході я віддам себе в руки справедливості і там нас заховають* (3, с. 22). У коміксі Інге — дружина Сташинського — з'являється у 4 кадрах, хоча, напевно, жінка зіграла не останню роль у прийнятті ним такого рішення. Очевидно автор сподівався, що читач має знати, хто така ця жінка, і чому саме з нею радиться Сташинський щодо вирішального кроку.

Суд над Сташинським змальовано двома кадрами, де він проголошує: *Високий суде! Я приймаю цей справедливий присуд і тільки жалію, що вбивці, які керують Радянським Союзом, не можуть бути покарані разом зі мною!* (3, с. 23).

Образ Степана Бандери в коміксі змальовано епізодично, хоча він і виступає епіцентром подій. Бандера з'являється в кадрах, коли Старшинський стежить за ним на заході з відзначення 20-ліття від дня смерті полковника Євгена Коновальця. Кадри підсилено документальною фотографією його виступу, що розміщена на наступній сторінці. Бандеру в коміксі характеризують як людину, що *викликає пошану, легендарного борця за свободу і державну незалежність України, який вічно житиме в народі, за яке віддав своє життя* (3, с. 25).

Кадр похорону Степана Бандери насичено чорним кольором: люди в чорних костюмах несуть труну; на чорному тлі білими літерами подається текст, що водночас й утруднює читання, і вирізняє його серед інших кадрів: *Похорони відбулися на цвинтарі Вальдфрідгоф за чисельної участі друзів та делегацій з багатьох країн* (3, с. 25). Знаком незавершеної боротьби та заклик до її продовження є останній кадр коміксу, де українська молодь присягає над могилою: *Здобути Українську державу або загинути в боротьбі за неї!* (...).

У додатках до перевиданого коміксу (2008) розміщується “Слово на суді”, яке Наталка Бандера виголосила на суді над убивцею; фотоархів провідника ОУН та фото з приватних архівів членів СУМ і Центру досліджень визвольного руху; прижиттєва автобіографія, яку Бандера написав, намагаючись отримати візу до Америки. Ці всі документи слугують підтвердженням історичної основи коміксу.

“Отаман Степан” — ідеологічний образ Степана Бандери в коміксі “Юність Степана Бандери” О. Коваля

Комікс “Юність Степана Бандери” також виконаний у стилі франко-бельгійського коміксу, у якому поєднано історичний і пригодницький жанри, адже йдеться про пригоди дев’ятирічного хлопчика Степана, який росте, формується та починає чітко розуміти своє призначення, надихаючи однодумців.

Зазначимо, що автори коміксу пов’язують його із сучасністю та насамперед виховною й освітньою метою з першого ж кадру — юнак зі Спілки української молоді (одягнений в однострій) захоплено читає розділ із життєпису Степана Бандери.

Увага в коміксі зосереджена на певному просторі (Галичина) та часовому відрізу — 1918-1923 роки. У цей період українці постійно були змушені протистояти різним політичним силам. У такий буремний час дорослішає Степан, а атмосфера в сім’ї та оточенні, життєві обставини, історичні перипетії становлення української держави визначають його подальшу долю як провідника ОУН.

Автор спочатку вводить читача в історичний контекст, на тлі якого розгортається історія становлення особистості, оповідаючи на першій сторінці про події, що відбувалися в західній частині України в 1918-1923 роках (розпад Австро-Угорської імперії, створення Західноукраїнської народної республіки, об’єднання УНР і ЗУНР, бойові дії на території Західної України, наступ армії Галлера, окупація Польщею Галичини та входження Галичини до складу Польщі). Стверджується думка, що *і визвольні змагання скріпили український народ й стали могутнім виховним чинником для молодого покоління ровесників Бандери, які через два десятиліття стали організаторами та провідниками II Визвольних змагань українців за своєю Державу* (3, с. 27).

Увесь комікс супроводжують авторські історичні коментарі, графічно вирізнені у структурі коміксу: вони подаються білими літерами на чорному тлі. Історичні коментарі нагадують уривки з підручників історії, які допомагають чітко вибудувати просторово-часову площину оповіді та водночас підкреслюють навчальну та виховну мету коміксу. Наприклад: *Йшов 1917 рік. На фронтах між Російською та Австро-Угорською імперіями ще йшли завзяті бої, але в Україні вже прокидалося нове життя. У Києві утворилася Центральна Рада, яка своїми універсалами повідомляла український народ про творення нового вільного життя, однак все ще пов’язаного з Москвою <...>* (3, с. 32) або *Січень 1919. Після трьох тижнів вуличних боїв з поляками у Львові, українська влада та військо були змушені покинути Львів і розпочати облогу. Уряд було перенесено*

до Станіславова. Тривала підготовка до з'єднання двох Українських республік в одну державу (3, с. 36). Також на сторінках є і примітки, що пояснюють слова-реалії тієї історичної доби, які можуть бути невідомими юному читачу, на якого орієнтувалися автори коміксу, наприклад: *Талергоф — місцевість в Австрії, де з 1914 по 1917 роки австрійська влада створила табір для українців з Галичини та Буковини, яких підозрювали у москвофільстві. Табір сумно прославився великою смертністю арештантів* (3, с. 30).

Загалом можемо виокремити дві сюжетні лінії: історична, у якій висвітлюється перебіг визвольних змагань в Україні, зокрема і через звернення до показу історичних осіб, відтворення діалогів, що визначають ставлення до України (наприклад, А. Денікін, П. Врангель), подальший вибір методів боротьби українськими керівниками (С. Петлюра, В. Винниченко, М. Грушевський, Ю. Тютюнник). Сюжетна лінія, що відображає становлення особистості Степана Бандери, вирізняється використанням мотиву дороги-подорожі. Старий Угринів, Ягільниця, Стрий — це ті локації, де проходить дитинство Степана в різні роки.

Постать Степана Бандери зображено зі свідомими ідеологічними акцентами та лише позитивними рисами, необхідними для керівника, що моделює одномірний художній образ, але з чіткою, несуперечливою ідентифікацією, на яку легко накладається пропаганда національної ідеї.

Степан завжди перебуває в центрі уваги своїх однолітків і завжди присутній під час розмови дорослих, які обговорюють тогочасний стан визвольної боротьби. Він спостерігає, дослухається та розуміє, робить власні висновки й майже з перших сторінок коміксу неодноразово демонструє свою любов до України та готовність за неї боротися: *Люблю Україну! А я зможу за неї боротися?, Я умію воювати, Ми ще замалі, а то пішли б до нашого війська, Потрібно бути готовим до служби Україні* (3). Він же цікавиться, чи будуть військові школи та радо проходить військовий вишкіл, коли випадає можливість.

Із дитинства Степан виявляє лідерські якості — вміє згуртувати навколо себе дітей, де б він не жив. Його обирають отаманом за перемогу в іграх: *Степан <...> переміг усіх, тому його вибрали отаманом козаків. Ти наш отаман* (3) — визнають діти. Дядько бажає йому: *Рости великий, отаман Степан* (3, с. 41), — пророкуючи його подальшу долю.

Степан об'єднує дітей ідеологічно, ознайомлюючи з історією України (навчаю, що сам знаю (3, с. 31)), наголошуючи на необхідності

боротьби. Він проводить часто історичні паралелі з козацькою добою та надихаючи цим дітей. Дізнавшись про трагедію під Крутами, порівнює збройний опір юнаків і їхню загибель із битвою при Тернопілах: *Зробимо з Крут кузню нашого духу, увіковічнимо їх, як греки свої Тернопіли* (3, с. 77). За його ініціативи діти виявляють готовність до ризикованих випробувань-пригод, які тісно пов'язані з реаліями воєнного часу, у яких їм доводилось жити. Так, Степан зазначає, що *заховав гранати, кинемо їх на мадярів, якщо не випустять мого батька* (3, с. 30). Він продумав, як здобути хитрістю зброю з польського жовніра, і разом з друзями це реалізував; також він викриває шпигунів перед друзями, бо знає, як їх треба перевіряти. Саме Степан пропонує дітям записатися на вірність Україні й організовує таємний гурток в гімназії.

Степан активно бере участь у різноманітних заходах: на святі Тараса Шевченка грає маленького Тараса, співає колядки, грає у вертеп і пастушка. На роковини І. Франка, Лесі Українки долучається до декламування їхніх поезій, які обрані надихати на боротьбу. Зокрема в комікс органічно вплетено уривок з поезії І. Франка “Великі роковини”: *До великого моменту будь готовий кожен з нас, Кожен може стать Богданом, як настане слушний час... Ум гостри, насталою волю — лиш воюй, а не токуй <...>* (3, с. 67), — що віддзеркалює піднесений настрій боротьби, та вірш Лесі Українки: *... І ти колись боролась, мов Ізраїль, Україно моя,* — де ключовими є рядки: *Борись і добувайся Батьківщини <...>* (3, с. 79).

Підсилюють ідеологічну концепцію коміксу та крилаті фрази з поезій Т. Шевченка, аналізу творчості якого присвячено розворот коміксу. Так, поезії кобзаря вивчають у Стрийській гімназії, і вчитель робить екскурс у творчість поета, а потім просить проаналізувати Степана “Послання”. Степан зазначає, що *Шевченко застерігає нас від фальшивої науки з чужих джерел, закликаючи вчитися з історії власного народу, з власних документів* (3, с. 83), що *за зраду свого народу буде велика кара і прокляття, яку можна буде змити лише кров'ю* (3, с. 83). Напевно, автор коміксу хотів підкреслити основи формування світогляду майбутнього провідника ОУН. Цій же меті слугує і цитування думок *великих українців* (І. Мазепи, Лесі Українки, Т. Шевченка, І. Франка), що запропонував зробити Степан на свято Державності. Це думки про необхідність боротьби, незламність, хоробрість, наполегливість, незрадливість, про впевненість у своїй правоті, про те, що *власну державу здобувають зброєю люди розумні та сильні волею* (3, с. 110): *Нехай буде тая слава, що през шаблю*

маєм права (І. Мазепа), *В своїй хаті — своя правда, і сила, і воля* (Т. Шевченко), *Убий — не здамся* (Леся Українка), *Ум гостри, насталою воля!*, *Хоч пропадь, але не зрадь* (І. Франко) (3, с. 109).

У коміксі також наголошено на християнській зорієнтованості всіх українців. Цьому слугує і той факт, що Степан зростав у родині священика, де дотримувалися всіх християнських традицій і християнська складова стає невід'ємною у прагненні боротьби за незалежність України. У коміксі перебіг часу показано як за історичними подіями, так і за церковними святами — Різдвом і Великоднем (Різдво 1919 р., Великдень 1919 р., Різдво 1920 р., перед Різдвом 2021 р.). О. Коваль неодноразово звертається до показу богослужінь у коміксі, де звучить заклик до терпіння: *Господь покарає ворогів і нагородить нас за терпіння, Перенесімо мужньо цю Голгофу (...)*. До молитви звертаються і під час вирішальної справи: *Помолімося, щоб усе добре вдалося* (3, с. 51).

Християнському українському світу, який гуртується для боротьби за незалежність, налаштовується на терпіння, протиставляється світ ворожий (*мадяри вішають наших людей* (3, с. 29), *поляки знущаються над народом* (3, с. 44), *п'яні матроси червоної банди* (3, с. 76)), який прагне заперечити й відкинути саму можливість існування незалежної України (наприклад: *Нікакой України нет! Есть только Малоросея і Галиція*, — говорить Денікін (3, с. 72)). Вороги на художньому рівні не зображуються карикатурно, але, звісно, і не викликають симпатій, бо є ідеологічними опонентами.

Як бачимо, у коміксі постать Бандери розкривається насамперед в ідеологічному плані як майбутнього провідника ОУН, національного героя — у нього є мудрі поради, він проходить різноманітні випробування разом із друзями та готовий у дорослому житті приймати зважені рішення і ставати до збройної боротьби за незалежну Україну. У коміксі відсутні факти біографії, які б внесли до образу інше навантаження, психологічно ускладнили б його й ідеологічно ослабили.

Отже, у перших українських коміксах синкретично поєднано елементи документального подання подій із їхньою художньою інтерпретацією, показано чітку національно-патріотичну позицію підтримки збройної боротьби та її необхідності в Україні, сформовано образ героїчної армії (УПА) та образ національного героя (Степан Бандера), що стають складниками національного дискурсу.

Серед перспектив дослідження — подальше вивчення специфіки українського документального коміксу, особливо на сучасному етапі

розвитку в умовах повномаштабної війни.

Література

1. Грицик К., Бабюк Л. Проблеми рецепції постаті Степана Бандери в сучасному українському соціокультурному просторі. *Acta studiosa historica*. 2014. Ч. 4. С. 9–18; URL: <https://er.ucu.edu.ua/bitstream/handle/1/498/1.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 10.05.2023).
2. Журнал “Крилаті”. URL: <http://archive.cym.org/ua/krylati/new-KRYLATI.asp> (дата звернення: 10.05.2023).
3. Коваль О. Вбивства з наказу КГБ. Юність Степана Бандери. Тернопіль, 2009. 146 с.
4. Московські комуністи і наша спілка. *Крилаті*. 1963. № 3. С. 17.
5. Перфецький Л. Україна в боротьбі. Тернопіль, 2009. 33 с.
6. Підпригора С. Українська експериментальна проза ХХ — початку ХХІ століть: “неможлива” література : монографія. Миколаїв, 2018. 392 с.
7. Степан Бандера — на пам’ятній монеті in Голос України, 16 вересня 2006. URL: <http://www.golos.com.ua/article/159610> (дата звернення: 10.05.2023).
8. Eisner W. Comics and Sequential Art : Principles and Practices from the Legendary Cartoonist. NY. 2008. 192 p.
9. KoropetskaR., Kordoba V. Ukrainian mal’opys: the (un) told story. URL: <https://frankfurtrights.com/Books/Details/ukrainian-mal-opys-the-un-told-story-19049731?logIn&logIn> (дата звернення: 10.05.2023).
10. McCloud S. Understanding Comics : Invisible Art. NY, 1993. 215 p.
11. RAINSHOUSE. URL: <https://www.facebook.com/rainshouseua/posts/362272075898848/> (дата звернення: 10.05.2023).

References

1. Hrytsyk K., Babiuk L. Problemy retseptsii postati Stepana Bandery v suchasnomu ukrainskomu sotsiokulturnomu prostori. *Acta studiosa historica*. 2014. Ch. 4. S. 9–18; URL: <https://er.ucu.edu.ua/bitstream/handle/1/498/1.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (data zvernennia: 10.05.2023).
2. Zhurnal “Krylati”. URL: <http://archive.cym.org/ua/krylati/new-KRYLATI.asp> (data zvernennia: 10.05.2023).
3. Koval O. Vbyvstva z nakazu KHB. Yunist Stepana Bandery. Ternopil, 2009. 146 s.
4. Moskovski komunisty i nasha spilka. *Krylati*. 1963. № 3. S. 17.
5. Perfetskyi L. Ukraina v borotbi. Ternopil, 2009. 33 s.
6. Pidopryhora S. Ukrainska eksperymentalna proza KhKh — pochatku KhKhI stolit: “nemozhlyva” literatura: monohrafiia. Mykolaiv, 2018. 392 s.
7. Stepan Bandera — na pam’iatnii moneti in Holos Ukrainy, 16 veresnia 2006. URL: <http://www.golos.com.ua/article/159610> (data zvernennia: 10.05.2023).
8. Eisner W. Comics and Sequential Art : Principles and Practices from the Legendary Cartoonist. NY, 2008. 192 p.
9. KoropetskaR., Kordoba V. Ukrainian mal’opys: the (un) told story. URL: <https://frankfurtright.com/Books/Details/ukrainian-mal-opys-the-un-told-story-19049731?logIn&logIn>(data zvernennia: 10.05.2023).
10. McCloud S. Understanding Comics : Invisible Art. NY, 1993. 215 p.
11. RAINSHOUSE. URL: <https://www.facebook.com/rainshouseua/posts/362272075898848/>(data zvernennia: 10.05.2023).

Підпригора Світлана

доктор філологічних наук, доцент,
в.о.професора кафедри теорії
і практики перекладу з англійської мови
(Чорноморський національний
університет імені Петра Могили);
професор Інституту славістики
(Університет Інсбруку, Австрія)

Pidopryhora Svitlana

Doctor of Philology, Associate Professor,
Acting Professor of the Department of Theory
and Practice of Translation from English
(Petro Mohyla Black Sea National University);
Professor at the Department of Slavonic studies
(University of Innsbruck, Austria)

ORCID: *0000-0001-8891-7910*

e-mail: *svitp@ukr.net*